

Ординська І. Я.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

orcid.org/0000-0001-9673-8576

МОТИВАЦІЙНІ ВІДНОШЕННЯ ОЙКОНІМІВ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Анотація. У статті охарактеризовано мотиваційні відношення ойконімів Північної Хмельниччини. Звернено увагу на дві групи назв: із простою та комбінованою мотивацією. З'ясовано, що у структурі найменувань із простою семантикою можна виділити такі різновиди: посесивні, квалітативні, асоціативні, патронімічні, локативні, сутнісні, меморіальні, номінальні, емоційно-експресивні, ідеологічні (символічні). Особливої уваги потребують складні та складені найменування поселень із комбінованою мотивацією, компоненти яких вказують на різні ознаки, що лягли в їхню основу. Тут було виділено дванадцять груп, репрезентованих різною кількістю найменувань: локативно-квалітативні ойконіми (35; 6,05%) поєднують вказівку на місце розташування поселення і якусь ознаку – найбільш часто на його розмір, рідше – на етнічний склад, рослинний світ, колір ґрунтів або інші особливості; квалітативно-сутнісні назви (21; 3,64%), вказуючи на денотат і його ознаку, переважно об'єднують квалітативні прикметникові основи й адміністративно-господарські терміни; квалітативно-посесивні ойконіми (16; 2,77%) поєднують інформацію про власника поселення і певну характерну ознаку денотата; квалітативно-асоціативні номінації (6; 1,04%) творяться за аналогією до інших назв або реалій і паралельно вказують на ознаку; квалітативно-патронімічні назви поселень (5; 0,86%) містять інформацію про якусь ознаку денотата і пов'язують її з іменами предків; локативно-сутнісні ойконіми (4; 0,69%) дають просторову характеристику і вказують на тип денотата або його функції; сутнісно-посесивні (4; 0,69%) і локативно-посесивні (2; 0,34%) найменування, в яких поєднано вказівку на власника та іншу особливість (денотат або його локацію). Підтверджуємо дані досліджень, проведених свого часу науковцями стосовно мотиваційної характеристики ойконімів Хмельницької області, що найбільшу частку становлять посесивні назви: північна Хмельниччина – 21,7%, південна – 16,9%, у досліджуваних районах – 30,4%. Значну групу становлять назви комбінованої мотивації, проте порівняти з регіонами неможливо, оскільки такі дані відсутні. У семантичній структурі відапелятивних назв поселень зафіксовано географічні терміни, що вказують на тип і особливості населених пунктів, та флоролексеми, що репрезентують рослинний світ. В ойконімах із комбінованою семантикою знайдено поєднання усіх зазначених вище аспектів.

Ключові слова: мікротопонім, мікротопонімія, ойконім, мікроойконім, ойконіміком, денотат, власна назва дрібного географічного об'єкта.

Будь-яка ойконімійна система характеризує життя певної епохи, світоглядну психологію мовного колективу, його

суспільні відносини і традиції. Це зумовлює необхідність з'ясувати мотив номінації, тобто виявити причину, «яка зумовила з-поміж багатьох варіантів можливих найменувань вибір лише одного, який і став власною назвою» [1, с. 21]. Ойконіми окремих регіонів Хмельницької області ставали об'єктом зацікавлень науковців та красназців, зокрема К.С. Баченко, Д.Г. Бучка, Н.Я. Грипас, С.М. Єсюніна, М.І. Коваль, А.О. Коханської, А. Пасішук, І.Д. Сидоренко, Н.М. Торчинської, М.М. Торчинського, Я.В. Янчишиної, однак Північна Хмельниччина у цьому плані не характеризувалася. Комплексний аналіз мотиваційних відношень ойконімів Північної Хмельниччини відсутній, що й визначає **актуальність** нашої статті. На появу найменування можуть впливати різні позамовні фактори, такі як місцезнаходження поселення, його особливості, враження від об'єкта, його призначення тощо. Усі ойконіми в період їхньої появи обов'язково мали певну мотивацію, проте сьогодні часто її встановити досить важко, що пояснюється низкою факторів, з-поміж яких і мала кількість писемних пам'яток, які би фіксували перші найменування. Особливо вагомим є аналіз мотиваційних відношень ойконімів Північної Хмельниччини.

Мета дослідження – охарактеризувати мотиваційні відношення ойконімів, зафіксованих у північних районах Хмельницької області.

Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) зібрати і систематизувати ойконіми Північної Хмельниччини;
- 2) надати комплексний аналіз мотиваційних відношень ойконімів Північної Хмельниччини;
- 3) проаналізувати екстралінгвальні фактори, які впливають на формування власних назв Північної Хмельниччини.

Об'єкт дослідження – ойконіми північних районів Хмельницької області.

Предмет дослідження – мотиваційні відношення ойконімів Північної Хмельниччини.

Джерельною базою дослідження є матеріал, зібраний шляхом експедицій та анкетування респондентів за допомогою різних програм-питальників, а також опрацювання низки історичних документів, словників, карт, наукових і довідкових видань та численних Інтернет-сайтів.

Відповідно до мети і низки поставлених завдань у процесі дослідження використано такі **методи і прийоми**, як *польові дослідження* (анкетування, інтерв'ювання та спостереження), *описовий* (для інвентаризації, класифікації та інтерпретації ойконімів), *структурний* (для опису структурно-словотвірної організації найменувань), *порівняльно-історичний* (для

з'ясування особливостей номінацій різних типів денотатів) і *кількісних підрахунків* (для встановлення продуктивності окремих типів номінацій).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше у сферу наукового вивчення включено ойконімію Північної Хмельниччини, аналіз якої допоможе уточнити мотиваційні відношення власних назв географічних об'єктів і як окремого регіону, і як складника цілісної топонімної системи України.

На появу найменування можуть впливати різні позамовні фактори, зокрема місцезнаходження поселення, його особливості, враження від об'єкта, його призначення тощо. Усі ойконіми в період їхньої появи обов'язково мали певну мотивацію, проте сьогодні часто її встановити досить важко, що пояснюється низкою факторів, із-поміж яких і мала кількість писемних пам'яток, які би фіксували перші найменування.

Ойконімікон північних районів Хмельниччини, як свідчить дослідження, є досить прозорим, тому розмежовуємо усі назви на дві групи: із простою мотивацією (479; 82,73%): Дерманка (Дуб), Жилинці (Жил), Лотівка (Лот); із комбінованою мотивацією (98; 16,93%): Малий Правутин (Мпр), Скнит Павловичів (Вск), Чеські Головлі (Нгл).

У структурі найменувань із простою семантикою виділяємо такі різновиди (характеризувати їх будемо у спадному порядку відповідно до кількості):

– посесивні (176; 30,4%): Війтівці (Зар), Войцехівка (Клс), Микулин (Мик), які вказують, що «номінований об'єкт належить конкретній особі, найменування якої представлене в основі ойконіма»; утворені вони з допомогою різних формантів: -ів, -ин, -івк-а, -к-, -івц-і, приєднаних до імен, прізвищ або прізвищ власників. «Посесивні ойконіми найкраще репрезентують антропонімікон найдавнішого періоду через те, що саме з цього пласту онімів можемо виокремити ті власні назви, які не засвідчені ніякими іншими пам'ятками культури» [2, с. 174];

– квалітативні (89; 15,37%): Волиця (Вол), Двірець (Двр), Кутки (Кут), у яких відображено певні ознаки населеного пункту, такі як вказівка на рослинний світ (Березне (Брз), Калинівка (Клн), Липівка (Лип)) або особливості ґрунтового покриття (Кам'янка (Кам), Круглик (Крг), Поляна (Пол), причому фіксуємо по декілька однакових назв, що свідчить про спільні процеси у назвотворенні;

– асоціативні (75; 12,96%): Зубарі (Збр), Михайлівка (Мхв), Пильки (Плк), які, на думку М.М. Торчинського, «виникають за аналогією до інших власних назв або реалій, подібність до яких є переважно індивідуальною, як і ті асоціації, які встановлюються або можуть бути встановлені у кожному конкретному випадку» [1, с. 454–455]. На нашу думку, як асоціативні можна кваліфікувати дві підгрупи номінацій – асоціативно-родові ойконіми (43; 7,43%): Жолудки (Жол), Пашуки (Пшк), Пиляї (Пил), які переважно мають форму множини і мотивуються прізвищевими назвами, та асоціативно-першопоселенські (32; 5,53%): Антонівка (Ант), Гаврилівка (Грг), Іванівка (Івн), похідні від особових імен або прізвищ, утворених від слов'янських автохтонних чи церковних власних імен за допомогою суфікса -івк-а або ж власне семантизацією (трансонімізацією). Безперечно, сьогодні важко достовірно з'ясувати мотив номінацій таких поселень;

– патронімічні (65; 11,23%): Кіндратовичі (Кін), Ногачівці (Ног), Путринці (Пут), які, зважаючи на їхні словотвірні афікси (-івц-і, -инц-і, -ич-і), стосуються предків, іменування яких стали основою для створення ойконіма [1, с. 447];

– локативні (46; 7,94%): Поліське (Плс), Понора (Пнр), Цмівка (Цмв), які, хоч і виникали на первісному етапі створення поселень, позаяк основним мотивом для їхньої появи стало місцезнаходження денотатів [1, с. 445], проте на досліджуваній території не мають значної продуктивності. В основі локалізації іменованих об'єктів – назви окремих географічних об'єктів (Забрид (Заб), Заріччя (Зар), Піддубці (Під)), гідроніми (Корчик (Крч), Прислuch (Прс), Цвітоха (Цвх), інші ойконіми (Більчинка (Блк), Вовківчики (Ввч), Щурівчики (Щрч)), найменування мікротериторій (Троєщина (Трш), Юровщина (Юрв)) тощо;

– сутнісні (9; 1,55%): Гута (Гут), Слобідка (Рил), Хутори (Вшк), тобто трансформовані одиничні апелютиви або словосполучення, що безпосередньо вказують на тип денотата;

– меморіальні (9; 1,55%): Ворошилівка (Злс), Ульяновка (Улн), Шевченко, (Швч), які раніше увічнювали переважно діячів комуністичної партії і радянської влади, а нині – лише відомого українського поета Т.Г. Шевченка;

– номінальні (5; 0,86%): Клубівка (Клб), Колосівка (Клс), Орлинці (Орл), тобто найменування без очевидної мотивації;

– емоційно-експресивні (3; 0,52%): Веселинівка (Вес), Мирне (Мир), Радісне Рдс), які відбивають певні емоції;

– ідеологічні (символічні) (2; 0,35%): Жовтневе (Дкв), Червоне (Чрв), мотивація яких раніше базувалася на радянській ідеології, тому сьогодні такі назви замінюють або колишніми, або емоційно нейтральними.

Окремої уваги потребують складні та складені найменування поселень із комбінованою мотивацією, компоненти яких вказують на різні ознаки, що лягли в їхню основу [1, с. 458]. Тут виокремлюємо дванадцять груп, репрезентованих різною кількістю найменувань:

– локативно-квалітативні ойконіми (35; 6,05%): Мала Більчинка (Блн), Мала Гнійниця (Діб), Малі Піддубці (Під), що поєднують вказівку на місце розташування поселення і якусь ознаку – найбільш часто на його розмір (Мала Більчинка (Блн), Малий Корчик (Крч), Малі Топірки (Тпр), рідше – на етнічний склад (Чеські Головлі (Нгл)), рослинний світ (Дубовий Гай (Дбг)), колір ґрунтів (Білопіль (Блп)) або інші особливості (Красностав (Кст), Майдан-Городнявка (Грн), Майдан-Лодзянівка (Лод));

– квалітативно-сутнісні назви (21; 3,64%): Білогородка (Блг), Нове Село (Нвс), Велика Новоселиця), вказуючи на денотат і його ознаку, переважно об'єднують квалітативні прикметникові основи й адміністративно-господарські терміни;

– квалітативно-посесивні ойконіми (16; 2,77%): Дідова Гора (Ддг), Півнева Гора (Пвг), Тадеушпіль (Фад) поєднують інформацію про власника поселення і певну характерну ознаку денотата;

– квалітативно-асоціативні номінації (6; 1,04%): Великі Пузирки (Впз), Коса Рішнівка (Кср), Друга Шкарівка (Мшк), творяться за аналогією до інших назв або реалій і паралельно вказують на ознаку;

– квалітативно-патронімічні назви поселень (5; 0,86%): Велика Медведівка (Вмв), Великі Каленичі (Вкл), Великі Щурівці (Щрц), містять інформацію про якусь ознаку денотата і пов'язують її з іменами предків;

– локативно-сутнісні ойконіми (4; 0,69%): Бражинський Цвіт (Брж), Новоселицький бурякорадгосп (Дбг), Сульжинські Хутори (Вшк), дають просторову характеристику і вказують на тип денотата або його функції.

Сутнісно-посесивні (4; 0,69%): Бачманове селище (Бач), Ганнопіль (Гнп), Скнит Павловичів (Вск); локативно-посесивні (2; 0,34%): Баранне-Улашанівка (Улш), Дятлів Став (Дят) найменування, в яких поєднано вказівку на власника та іншу особливість (денотат або його локацію), ми зафіксували лише в Славутському районі; у Шепетівському – квалітативно-ідеологічну (0,17%: Червоний Цвіт (Чцв)) та локативно-ідеологічну (0,17%: Червоний Корчик (Крч)) пропріативи, у яких прикметник має ідеологічне забарвлення, а іменник вказує на ознаку або місцезнаходження денотата; в Ізяславському районі – меморіально-сутнісну (0,17%: Хутір Шевченка (Шев)) номінацію, яка поєднує адміністративно-географічний термін та прізвище).

Два ойконіми мають потрійну комбіновану мотивацію – локативно-квалітативно-сутнісну (0,34%: Велика Новоселиця Полонська (Нвц), Новоселиця-Лабунська (Орл)).

Мотивацію двох найменувань (0,34%: Городовець (Хор), Хоросток (Хрт)) встановити не вдалося, можливо, через діалектний вплив у процесі фіксації: В інших регіонах спостерігаємо таку ситуацію: Південно-Західне Поділля – 1,9% [3, с. 204], південно-східна Волинь – 0,5% [4, с. 131], Буковина – 3% [5, с. 19].

Отже, підтверджуємо дані досліджень, проведених свого часу науковцями стосовно мотиваційної характеристики ойконімії Хмельницької області, що найбільшу частку становлять посесивні назви: північна Хмельниччина – 21,7% [4, с. 123], південна – 16,9% [3, с. 197] і в досліджуваних районах – 30,4%; квалітативні ойконіми: відповідно – 13,6% [4, с. 115], 14,7% [3, с. 197] і 15,3%; патронімічні: відповідно 13,9% [4, с. 127], 13% [3, с. 201] і 11,23%; локативні: відповідно 15,1% [4, с. 111], 22,4% [3, с. 192] і 7,94%. Приблизно однаковим є відсоток першопоселенських назв у Хмельницькій області: північна Хмельниччина – 8,3% [4, с. 129], південна – 6,1% [3, с. 197] і в досліджуваних районах – 5,5% та емоційно-експресивних: відповідно: 2,5% [4, с. 130], 2,8% [3, с. 200] і 0,52%. Певні відмінності виявили щодо кількості родових назв у Західному регіоні (наприклад, на території Південно-Західного Поділля вони становлять 1–2% [6, с. 16], Буковини – 1% [5, с. 19], тоді як на Львівщині – 23,6% [7, с. 9]. На території всієї Північної Хмельниччини – 10,5% [4, с. 128], в Ізяславському, Полонському, Славутському і Шепетівському районах – 7,43%, що зумовлено низкою суспільно-політичних та історичних факторів. Значну групу становлять назви комбінованої мотивації, проте порівняти з регіонами неможливо, оскільки такі дані відсутні.

Література:

1. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
2. Купчинська З. Ожидів, Оглядів... і подібні. *Вісник Львівського університету*. Серія філол. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 174–179.
3. Торчинський М.М. Ойконімія Південно-Західного Поділля: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 1993. 234 с.

4. Герета Н.М. Ойконімія північної Хмельниччини: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Умань, 2004. 209 с.
5. Карпенко Ю.А. Топонімія Буковини : автореф. дисс. ... д-ра філол. наук : 10.661 – язики народів мира (укр. язык). Київ, 1967. 20 с.
6. Торчинський М.М. Ойконімія Південно-Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – укр. мова. Київ, 1993. 20 с.
7. Черняховская Е.И. Топонімія Львовщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львов, 1966. 20 с.

Ordynska I. Motivative relations of oikonyms of the Northern Khmelnytskyi region

Summary. The article describes the motivational relations of oikonyms of the Northern Khmelnytskyi region. Attention is paid to two groups of names: with simple and combined motivation. It was found that the structure of names with simple semantics can be divided into the following varieties: possessive, qualitative, associative, patronymic, locative, essential, memorial, nominal, emotionally expressive, ideological (symbolic). Special attention needs to be paid to complex and compound names of settlements with combined motivation, the components of which indicate the various features that underlie them. Twelve groups were represented here by different numbers of names: locative-qualitative oikonyms (35; 6.05%) combine an indication of the location of a settlement and most often its size, ethnic composition, flora, soil color or other features; qualitative-essential names (21; 3.64%), pointing to the denotation and its feature, mainly combine qualitative adjective bases and administrative-economic terms; qualitative-possessive oikonyms (16; 2.77%) combine information about the owner of a settlement and a certain characteristic feature of the denotation; qualitative-associative nominations (6; 1.04%) are created by analogy with other names or realities and in parallel indicate the feature; qualitative and patronymic names of settlements (5; 0.86%) contain information about an indication of denotation and connect it with the names of ancestors; locative-essential oikonyms (4; 0.69%) give a spatial characteristic and indicate the type of denotation or its function; essential-possessive (4; 0.69%) and locative-possessive (2; 0.34%) names, which combine an indication of the owner and another feature (denotation or its location). We confirm the data of research conducted by scientists on the motivational characteristics of oikonyms of the Khmelnytskyi region, that possessive names set the largest part: northern Khmelnytsky – 21.7%, southern – 16.9% and in the study areas – 30.4%. A significant group consists of the names of combined motivation, but it is impossible to compare with the regions, as such data are not available. In the semantic structure of the appellation names of settlements, geographical terms indicating the type and features of settlements and florolexemes representing the plant world are recorded. A combination of all the above aspects was found in the oikonyms with combined semantics.

Key words: microtoponym, microtoponymy, oikonym, microoikonym, oikonomikom, denotation, proper name of a small geographical object.